

התגלות ה' ב"קול דממה דקה"¹ הרהורים על סמליות וראליה¹

דוד שניאור

א. רקע

ברצוננו לעמוד במחקר זה על ההיבטים הסמליים של הרוח, הרעש והאש בסיפור אליהו, ובמיוחד להעלות השערה בדבר "קול דממה דקה" שה' התגלה בו לאליהו בהר חורב (מל"א י"ט ט-ד). נבחן כיצד משתקף בהתגלות זו ניסיון אמתי לשנות את אופיו של אליהו.

כדי לבחון את הצדדים הנזכרים בהתגלות זו ואת תפקידה בהקשרה המקראי, נסקור בקצרה את מעמד ההתגלות ואת אחת מבעיות הפשט הידועות בו. התגלות ה' אל אליהו הנביא בהר חורב הייתה, על-פי הבנתנו, האירוע החשוב בחייו. באירוע זה ניתנה לו הזדמנות אחרונה לשנות את הסגנון הקיצוני של נבואתו,² לפני שיאלץ לסיים את תפקידו כנביא.³ את מעמד ההתגלות אפשר לחלק לשלושה שלבים:

1. שאלת ה' ("מה לך פה אליהו") ותשובת אליהו ("קנא קינאתי...").
 2. התגלות באמצעות מה שמצטייר כמחזה אור-קולי - רוח, רעש, אש וקול דממה דקה.
 3. שאלת ה' ("מה לך פה אליהו") ותשובת אליהו ("קנא קינאתי...").
- החזרה המדויקת של שאלת ה' לאליהו בפעם השנייה, כמו גם תשובת אליהו אליו, משכה את תשומת לבם של פרשנים וחוקרים כאחד. תחילה נסקור חלק מתשובות הפרשנים אשר התמודדו עם נושא החזרה.

1 מחקר זה נכתב בהשראת ירידת השלג בחורף תשס"ח. תודתי נתונה לאשתי; באמירתה כי יש לשלג "קול דממה דקה" סייעה לי למצוא פשט מחורש במקרא, בבחינת "הפשטות המתחדשים בכל יום".

2 במהלך חייו של אליהו ובדרכו הנבואית ניכרת קיצוניות רבה: התבודדות (מל"א י"ז ה-ז), נס ברכת הקמח והשמן (שם י"ד-טז), החייאת הילד המת (שם כ-כב), הורדת אש מהשמים (שם יח, לו-לח), שחיטת ארבע מאות נביאי הבעל (שם מ), בריחה למדבר (שם יט ג), רצונו למות (שם ד), שריפת חיילי אחאב ומפקדיהם (מל"ב א י-יב) ונס חציית הירדן (שם ב ח).

3 מרבית הפרשנים והחוקרים נוטים להסביר כך התגלות זו, לעומת חלק מהחוקרים הנוטים לראות בהתגלות זו חידוש ההקדשה לנבואה והעצמתה. א' סימון, קריאה ספרותית במקרא: סיפורי נביאים, ירושלים תשנ"ז, עמ' 258-259, והערה 137.

התגלות ה' ב"קול דממה דקה" - הרהורים על סמליות וראליה • דוד שניאור

רלב"ג⁴ הסביר שבגין כעסו הגדול על חטאי עם ישראל, וכיוון שהוא לא הבין את פשר המראה שנגלה לו, חזר אליהו והשיב אותה התשובה לשאלת הקב"ה.

לדעת אברבנאל⁵ אליהו הגיע למערה בהר חורב כדי לקבל נבואה. שאלת ה' ותשובת אליהו חוזרות בכתוב מילה במילה, ולפי אברבנאל הכפילות באה להדגיש עניין אחר בכל פעם: התשובה הראשונה של אליהו עוסקת לדעתו בעצם רצונו של אליהו לקבל נבואה, והתשובה השנייה היא הסבר לדרך נבואתו המיוחדת, לאחר תוכחת ה'.

ב. רוח, רעש, אש וקול דממה דקה

לאחר תשובתו הראשונה של אליהו אומר לו הקב"ה לצאת ולעמוד לפניו בהר. אז מתגלים לאליהו, בזה אחר זה, רוח, רעש ואש, ואחרי גילוי כל אחד מהם מציין הכתוב שאין זו דרך הופעת ה': "לא ברוח ה'... לא ברעש ה'... לא באש ה'..."⁷. לאחר מכן מופיע "קול דממה דקה", אך עליו כבר לא נאמר 'לא בקול דממה דקה ה'. מהניגודיות בין שלוש התופעות הראשונות לרביעית אפשר לזהות עמדה חיובית כלפי קול הדממה הדקה, כפי שהסביר רלב"ג. לדעתו, מטרת המחזה שנגלה לאליהו הייתה לתת לו מעין הזדמנות לשנות את גישתו לעם ישראל, לנהוג בהם במידת הרחמים, שהיא דרכו של ה', ולא במידת הדין ובתוכחה שאין בהן תועלת חיובית. הסבר דומה הסביר 'מצודת דוד'⁸: "מה לך פה - על כי הראהו הכבוד ולא עבר ברוח וברעש ובאש כ"א וכי אס' בקול דממה דקה, כי חפץ חסד הוא ולא יעיר כל חמתו לבוא ברוח וברעש ובאש, ולזה שאל לו שוב מה לך פה, ר"ל ורצה לומר) העודך באת הנה לבקש נקמה" (מל"א יט יג, ד"ה "מה לך פה אליהו").

גם מלבי"ם⁹ פירש שהמחזה של הרוח, הרעש והאש, המנוגד לקול הדממה הדקה, נועד להדריך את אליהו לנהוג בדרך אחרת כלפי העם: "הראה לו: כי במחנה רוח רעש ואש אין ה' בס, רק בקול דממה דקה. וממנו ילמדו שלוחיו ונביאיו: כל יסערו סער, כל ירעישו רעש וכל יבעירו אש, כי ה' ישלח את נביאיו שיבואו אליהם בקול דממה וימשכו את העם בעבותות אהבה ובדברים רכים".

4 ר' לוי בן גרשום (1288-1344), פרובנס, צרפת.

5 ר' דון יצחק אברבנאל (1437-1508), פורטוגל, איטליה.

6 משמעות ה'רעש' היא כנראה רעידת אדמה, כפי שאפשר למצוא במקומות נוספים במקרא שמוכר בהם השורש ר.ע.ש. על הטיותיו השונות: שמו"ב כב ח; ישע' יג יג; יחז' לח יט; עמוס א א; זכר' יד ה; תהי' יח ח; שם עז יט. יש הסוברים 'רעש' משמעותו רעם, משום שכך הוא קשור יותר לרוח ולאש של הברק, ומהווה חלק ממכלול תופעת הסערה. בכך יש ניגוד סמוי לבעל, הנתפס במיתולוגיה היוונית כאל הסערה והגשם, כפי שסבורים חוקרים אחרים - ראה: מ' גרסיאל, מלכים א', עולם התנ"ך, תל אביב 1994.

7 א' סמט העיר שאין הכוונה כי הקב"ה לא מתגלה ופועל בעזרת כוחות אלו, משום שקיימים מקורות המתארים כוחות אלו כמלווים את התגלות ה'. א' סמט, פרקי אליהו, ירושלים תשס"ג, עמ' 292, הערה 4.

8 ר' דוד אלטשולר (המאה השבע-עשרה).

9 ר' מאיר ליבוש בן יחיאל מיכל (1809-1879).

התגלות ה' ב"קול דממה דקה" - הרהורים על סמליות וראליה • דוד שניאור

בפרשנות ובמחקר המודרניים רווחת גישות שונות בעניין ההבדל בין התופעות. במאמר שהקדיש לנושא מזכיר זקוביץ גישות אחדות, ובהן אלו הרואות ברוח, ברעש ובאש ביטוי להתגלות האל (תיאופניה) שהייתה רווחת בקרב העמים השוכנים באזור, לעומת התגלות אלוהי ישראל שדרכו היא קול דממה דקה.¹⁰

ראוי להציג שני הסברים נוספים מתוך הפרשנות והמחקר המודרניים: לדעת מ' גרסיאל,¹¹ הרוח והאש אפיינו את אישיותו של אליהו. בהתגלות זו ישנם אלמנטים מוצהרים שה' אינו מצוי בתוכם אלא דווקא בניגודם, ולכן "יש בכך ביקורת אירונית על אליהו ועל אופי הנהגתו הרוחנית". א' סמט מסכם את ההבדל בין שלושת הכוחות לבין קול הדממה הדקה, בין השאר בזיקה שלהם לכריתת הברית של ישראל עם ה' ומתן תורה בהר חורב:

נראה כי הכוונה היא להבחין בין מלאכיו ושלוחיו של ה', האמצעים העומדים לרשותו והמעידים על שלטונו בעולם, לבין ה' עצמו שהוא לעילא ולעילא מכל כוחות הטבע הנשלטים על ידו, ואינו מזוהה עמם... מטרת ההתגלות היא להזכיר לאליהו את זכותם של ישראל, שכרתו ברית עם ה' בהר הזה וקיבלו עליהם את התורה.¹²

נוכל לסכם כי ההסבר המקובל בקרב פרשנים וחוקרים רבים למה שנראה כמחזה אור־קולי הוא שיש להבדיל בין שלושת הכוחות הראשונים לקול הדממה הדקה. לכאורה ברור כי צריך להפריד בין כוחות הרוח, הרעש והאש בעלי העוצמה, הבאה לידי ביטוי בקול, בראייה ובהרגשה, לבין קול הדממה, שאותו אי אפשר לראות ושבו אי אפשר להרגיש ואך בקושי לשמוע.¹³ ואולם הנה מתבררת הוראה אחרת ולפיה המשמעות של רוח, רעש ואש מסמלים את מידת הדין השונה לחלוטין מקול הדממה הדקה המסמל את מידת רחמים.

אנו מסכימים עקרונית עם גישה פרשנית זו, התואמת לדעתנו את הפשט. גישה זו עולה בקנה אחד עם אחת מדרכי המינוח הספרותי - "שלושה וארבעה".¹⁴ בסיפור התגלות ה' לאליהו בהר חורב, מסביר זקוביץ, הדגם "שלושה-ארבעה" חוזר פעמיים: הן בהתגלות ה' (פס' יא-יב), והן בנבואה שבאה בעקבותיה (פס' טו-יח); בשני המקרים ברור כי האיבר הרביעי משמש ניגוד לשלושה שקדמו לו. לפי זקוביץ, הזיקה בין שני מקרים אלו היא:

10 ' זקוביץ, "קול דממה דקה: צורה ותוכן במל"א י"ט", תרביץ נא (תשמ"ב), עמ' 338-339.

11 מ' גרסיאל, 1994 (הערה 6 לעיל).

12 סמט, תשס"ג (הערה 7 לעיל), עמ' 292.

13 גם לדעת האברבנאל, השונה בגישתו הפרשנית לכלל התגלות זו, יש להפריד בין שלוש התופעות הראשונות המסמלות את ביקורת ה' על דרך נבואתו של אליהו (לדעתו הרוח, הרעש והאש מסמלים מקרים שבהם פעל בדרך לא נכונה), לבין קול הדממה שמסמל את העונש לאליהו - מניעת הנבואה ממנו.

14 ' זקוביץ חקר תופעה ספרותית זו במקרא וקבע כי "לפי עצם מהותו של הדגם שלושה-ארבעה נמנים בו ארבעה פריטים שמהם שלושת הראשונים דומים זה לזה והרביעי חריג... הרביעי בהם הוא אבר המפנה והשיא". ' זקוביץ, על שלושה... ועל ארבעה: הדגם הספרותי שלושה-ארבעה במקרא, עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשל"ט, עמ' 26. במקום אחר הרחיב זקוביץ על הזיקה בין מה שניתן לראות כחידה (פס' יא-יב) לבין פישרה (פס' טו-יח), ראה: זקוביץ, תשמ"ב (הערה 10 לעיל), עמ' 341 הערה 28.

התגלות ה' ב"קול דממה דקה" - הרהורים על סמליות וראליה • דוד שניאור

"לאחר שהשמיענו המספר מה יעלה לו לישראל מידי השלושה, מקבליהם של הרוח, הרעש והאש, הריהו מלמדנו כי סוף הרחמים לבוא וכי ה' אשר דרכו 'בדממה דקה', יותיר פליטה לעמו: 'זהשארתי בישראל שבעת אלפים'"¹⁵.

ברצוננו להציג להלן הסבר אחר לסמליות של "קול דממה דקה" מלבד משמע של שקט.¹⁶ לשם כך אנו נשענים על הגישה הספרותית "שלושה וארבעה", ולפיה יש בהופעה הרביעית רעיון שונה מזה של שלוש ההופעות שקדמו לה. נסתמך גם על קיומו של קשר אקלימי ברור בין התופעות המופיעות בתיאור המחזה בהר חורב.

ג. 'קול דממה דקה' - שלג

אנו סבורים ש"קול דממה דקה" אכן מנוגד באופן מוחשי, ולכן גם באופן סמלי, לרוח, לרעש ולאש. לדעתנו קיימות סיבות רבות לכך ש"קול דממה דקה" עשוי לסמל את התופעה של ירידת השלג. תופעה זו יש בה משום אנטיתזה לרוח, לרעש ולאש, ולא רק שקט בעלמא, וזאת במיוחד לאור הופעת קול הדממה כביטוי לעידון ולרחמים. כדי להבהיר את העניין, נעיין בקצרה בהיבטים שונים של השלג במקרא,¹⁷ והם יסייעו בתפיסת "קול דממה דקה" כתיאור קול ירידת השלג:

1. הקשר בין השלג למן

אוריאל סימון עומד על הבעיה בפירוש המילה "דקה" המתארת את קול הדממה, וסבור כי הדממה הדקה קשורה במשמעותה לחוויית השמיעה - "קול רחש דק"¹⁸. לדעתו זו חוויה אקטיבית ולא רק היעדר שמיעה.

לדעתנו, קול הדממה הדקה מקושר לירידת שלג או קרח, וכך מתואר במקרא גם מראה המן, שהיה דק כקרח:

"וַתַּעַל שְׁכֶבֶת הַטָּל וְהִנֵּה עַל פְּנֵי הַמְדַבֵּר דֵּק מְחֹסֶפֶס דֵּק כְּפָפֶר עַל הָאָרֶץ" (שמות טז יד).

15 זקוביץ, תשל"ט (הערה 14 לעיל), עמ' 148.

16 במחקרו על הדגם הספרותי שלושה-ארבעה, מצביע זקוביץ על קשר בין האיבר השלישי לרביעי באמצעות ו' החיבור המעצימה את האיבר הרביעי (שם, עמ' 21). לדעת זקוביץ קיים קשר בין השלג ל"קול דממה דקה" בהיותם זוג כוחות שקטים, בניגוד לרוח ולרעש שהם כוחות רועשים (שם, עמ' 147). אפשר להשתמש בדבריו לחיזוק טענתנו כי "קול דממה דקה" קשור לתופעת השלג, מאחר שהאיבר הקודם לו הוא האש, ושניהם נקשרו בקשר של ניגודיות, כפי שמופיע הדבר במכת ברד במצרים - "ויהי ברד ואש מתלקחת בתוך הברד..." (שמות ט כד).

17 ראה עור: ' רוחסון, מדרש חודש וטבעו, אלקנה תשס"א, עמ' 129-130.

18 סימון, תשנ"ז (הערה 3 לעיל), עמ' 265.

התגלות ה' ב"קול דממה דקה" - הרהורים על סמליות וראליה • דוד שניאור

המן היה חוויה מדברית! מראה המדבר המושלג שנגלה לעיניו של אליהו רומז אף הוא למן שהיה בצבע לבן:

"... והוא פֶּזַרַע גַּד לָבָן..." (שם לא).

גם מבחינה ערכית אנו רואים בירידת המן במשך ארבעים שנות נדודיו של עם ישראל במדבר ביטוי לחסד שה' גמל עמם למרות טענותיהם ותלונותיהם.

אם כן, גם במובן הלשוני של "קול דממה דקה" המרמז לקול ירידת השלג אפשר למצוא הדרכה לאליהו לנהוג עם ישראל במידת החסד, כפי שנהג בהם ה': הקב"ה הוריד לישראל מן מהשמים אף שהם ניסו לבדוק את יכולתו, התלוננו כלפיו וחלקם לא הקפידו על האזהרות שה' ציווה אותם בנוגע למן (שמות טז ד-לו).

2. השלג כתופעה אקלימית מבטא את עוצמת הבריאה

כמו הרוח, הרעש והאש הנשלטים בידי ה' ומשמשים אותו בהנהגת העולם, כך גם השלג כפוף למרותו של ה' ומהווה ביטוי לעוצמת בריאתו ולכוחו הכביר בטבע.¹⁹

אפשר ללמוד על כך מהמקורות הללו:

"הִנְתַּן שֶׁלֶג כְּצֶמֶר כְּפֹר כְּאֶפֶר יֶפֶזַר. מִשְׁלִיךְ קָרְחוֹ כְּפִתִּים לְפָנַי קָרְחוֹ מִי יַעֲמֵד. יִשְׁלַח הַבָּרוּ וַיִּמְסֶם יֵשֵׁב רוּחוֹ וַיָּזֶלֶ מַיִם" (תהי' קמז טז-יח).

"הִבְאֵת אֶל אֲצֻרֹת שֶׁלֶג וְאֲצֻרֹת בָּרָד תִּרְאֶה" (איוב לח כב).

תופעת השלג שייכת אפוא לתחום של שלושת הכוחות הקודמים - תופעות אקלימיות וגאולוגיות. לעומת זאת, אם נפרש את הביטוי 'קול דממה' כביטוי סתמי לשקט, הוא איננו קשור לכוחות האקלימיים שקדמו לו, ואינו יכול להיכלל באותה קטגוריה. גם המקור הבא מלמדנו כי תופעות טבע אלו של רוח, רעש, אש ושלג נזכרו יחדיו כמי שמהללים את ה':

"הִלָּל אֵת ה' מִן הָרָצֵן תִּנְיָנִים וְכָל תְּהוֹמוֹת. אֵשׁ וּבָרָד שֶׁלֶג וְקִיטוֹר רוּחַ סֶעֱרָה עֲשֵׂה דְבָרוֹ" (תהי' קמח ז-ח).

כלומר הקשר בין השלג לתופעות האחרות שזכרו אצל אליהו מתקבל על הדעת.

19 אין מקומה של מסגרת זו לעסוק במחלוקות הרבות סביב זיהוי מקומו של הר סיני (וכפי שכבר כתב מ' הראל: "זיהויו של הר סיני כרוך בקשיים מרובים. זיהויים רבים הוצעו להר סיני, וכולם אינם יוצאים מגדר השערה" - ערך "סיני, הר סיני", אנציקלופדיה מקראית ה, עמ' 1021), ובדברי הדרש המדגישים את קומתו הנמוכה יחסית של הר סיני (בהשוואה לחרמון ולתבור - ראה: 'זוני, "למה תרצדון הרים גבנונים", משלב לו (תשס"ב), עמ' 57-73). תופעת השלג יכולה להופיע בדרך הטבע גם בהרים הנמצאים במדבר, ובכל מקרה הקב"ה יכול להוריד את השלג בכל מקום ובכל זמן שיחפוץ.

התגלות ה' ב"קול דממה דקה" - הרהורים על סמליות וראליה • דוד שניאור

3. השלג והצבע הלבן כסמל לטהרה

לא כאן המקום לעסוק בסמליות של הצבעים במקרא; די להזכיר לשם דוגמה כי בין צבעי האריגים במשכן לא נזכר הצבע האדום במפורש, להבדיל מצבעים אחרים (תכלת וארגמן), אלא בשם התולעת (השני) שהצבע האדום מופק ממנה. השלג היה מזוהה בתקופת המקרא עם הצבע הלבן²⁰ (היפוכו של הצבע האדום). לדוגמה, כאשר המקרא מתאר את לובנה העז של הצרעת²¹ הוא משתמש בביטוי "מצורע כשלג":

"וַיֹּאמֶר ה' לוֹ עוֹד הֲבָא נָא יָדְךָ בְּחִיקָךָ וַיָּבֵא יָדוֹ בְּחִיקוֹ וַיּוֹצֵאֵהָ וַהֲנֶה יָדוֹ מְצֻרֶעֶת כְּשֶׁלֶג" (שמות ד ו).

"וַהֲעֵנַן סָר מֵעַל הָאֵהָל וַהֲנֶה מְרִים מְצֻרֶעֶת כְּשֶׁלֶג וַיִּפֶן אֶהָרָן אֶל מְרִים וַהֲנֶה מְצֻרֶעֶת" (במד' יב ז)²².

"וְצֻרֶעֶת נֶעְמָן תִּדְבֹק בָּהּ וַיְבוֹרֶעֶף לְעוֹלָם וַיֵּצֵא מִלְּפָנָיו מְצֻרֶעַת כְּשֶׁלֶג" (מל"ב ב כז).

"קול דממה דקה" קשור בירידת השלג וייתכן שהוא מתאר אותה. אין זה מן הנמנע שאליהו כיסה את פניו באדרתו ביציאתו מן המערה בהר חורב לא רק מפני עוצמת השכינה (כפי שעשה משה בנקרת הצור "כי ירא מהביט אל האלוהים" [שמות ג ו]), אלא גם נוכח ביטוייה הפיזי של השכינה באמצעות השלג הלבן והמסנוור.

חשוב להדגיש כי הצבע הלבן במקרא משמש דימוי לניקיון ולטהרה, כפי שאפשר לראות במקורות האלה:

"לָכוּ נָא וְנוֹכַחְהָ יֹאמֶר ה' אִם יִהְיוּ חֲטָאֵיכֶם כְּשֶׁנִּים כְּשֶׁלֶג יִלְבִּינוּ אִם יֹאדְיִמוּ כְּתוֹלֵעַ כְּצֹמֶר יִהְיוּ" (ישע' א יח).

"תַּחֲטְאֵנִי בְּאֹזֹב וְאֶטְהַר תִּכְבֹּסֵנִי וּמְשֶׁלֶג אֲלַבֵּין" (תהי' נא ט).

"אִם הִתְרַחֲצִיתִי בְּמֵי שֶׁלֶג וַהֲזֹכֹתִי בְּכַר כְּפִי" (איוב ט ל).

"זָכַבְנִי זִרְיָהּ מְשֶׁלֶג צִחוֹ מִחֶלֶב אָדָמוֹ עֵצָם מִפְּנִינִים סִפִּיר גְּזֹרֶתָם" (איוב ד ז).

20 ייתכן שגם צבעו הלבן של חלב הבקר והצאן יכול להיכלל כאן, כפי שנאמר: "... וְלָבָן שְׁנִים מִחֶלֶב" (ברא' מט יב). אולי שם האיש 'לָבָן' קשור לעניין זה, כפי ששמות בנותיו רחל (באכדית: כבשה), ולאה (באכדית: פרה) לקוחים מעולם הצאן והבקר.

21 אזכורו של הצבע לבן במקרא קיים רק מעט פעמים שלא בהקשר לצרעת: בתיאור צאנו של יעקב השונה מצאן חותנו לבן (ברא' ל לה), בתיאור הענפים שפיצל יעקב (שם לז), בתיאורו של המן שירד במדבר (שמות טז לא) וכשם מקום (דבר' א א).

22 במסגרת ביקורתה על משה בדבר האיש הכושית אשר לקח, מנסה ז' וויליאמס למצוא משמעות מיוחדת לצבע הלבן של צרעת מרים: J. Williams, "And she became 'Snow White': Numbers 12:1-16," *Old Testament Essays* 15/1 (2002), pp. 259-268. לדעתה יש לראות בצבע הלבן של הצרעת ניגודיות סמלית לצבעה השחור של האיש הכושית. לא מצאתי בדבריה עיסוק במקורות נוספים הקושרים את מראה הצרעת לצבעו הלבן של השלג.

התגלות ה' ב"קול דממה דקה" - הרהורים על סמליות וראליה • דוד שניאור

כפי שהזכרנו לעיל, תפקיד קול הדממה הדקה הוא תוכחה לאליהו על אופי נבואותיו וגישתו המחמירה עם עם ישראל עד כה. מערכת הסמלים הנקשרת בתופעת השלג אכן מבטאת היטב את רעיון הסנגוריה על עם ישראל, ורומזת לניקיונם ולטהרתם בעיני ה'.²³

ד. סיכום

אפשר להסביר את "קול דממה דקה" כניגוד מהותי לשלושת גילויי ה' הקודמים. דומה בעינינו כי קול דממה דקה איננו עומד בפני עצמו והוא תלוי בגילויים אלה. ירידת השלג, בניגוד למשקעים אחרים, מעוררת תחושה של חרישות. אם אכן זהו הבסיס לקול הדממה הדקה, ירידת השלג מתקשרת עם תופעות הטבע הקודמות בקשר של ניגוד ההולך ומתחזק לאורך הקטע. המטען הסמלי העמוק הקשור לשלג במקרא, המבטא את מידת הרחמים, מחזק את המסר המכוון לאליהו באירוע כולו - לימוד זכות על עם ישראל ושינוי דרכו הקנאית.

נספח: אליהו ושיח הרתם²⁴

ראינו עד כמה תופעת השלג תואמת בקול, באופי ובצבע את דברי המקרא "קול דממה דקה", לא רק מבחינה ספרותית-תוכנית אלא גם בהיבט ריאלי-אקלימי. כעת ברצוננו להעיר שהזיקה הקיימת במקרא בין הצבע הלבן לבין טהרה, כמו גם בינו לבין מתן תקווה חדשה, ייתכן ונרמזה לאליהו כבר קודם לכן, בשבתו ובשכבו תחת שיח הרתם.

עלי שיח רתם המדבר, הקטנים ממילא, מתייבשים ונושרים בקיץ, ואין לראות ברתם צמח המעניק צל של ממש.²⁵ בשל כך אנו סבורים שיש באזכורו של הרתם רמז למשמעויות אחרות מאשר מקום צל.²⁶ רתם המדבר בולט בפריחתו הלבנה המשגשגת לקראת סוף החורף.²⁷ פרחי הצמחים מסמלים התחלה חדשה של מחזור פירות ואחריו הזרעים, ומעניקים תקווה להמשכיות. כמה מנוגדים לפריחת הרתם דברי אליהו המבקש למות ואיננו רואה שום תקווה להתחלה חדשה:

23 היבט זה של לימוד הזכות על ישראל, אשר כרתו בהר חורב ברית עם ה' וקיבלו את התורה, נזכר בדבריו של סמט לעיל.

24 אף שסמכנו את דברינו בנספח זה על מקורות רבים ומגוונים, ברור לנו כי אין זו האפשרות היחידה להסביר את הקשרו של שיח הרתם להתגלות ה' לאליהו.

25 תיאור בוטני של צמח רתם המדבר ראה: א' שמידע, מדריך העצים והשיחים בישראל, ירושלים 1992, עמ' 60.

26 על מהות הקשר בין האדם והסביבה נכתב רבות, ראה לדוגמה: א"א שמש, "הרמיון בין האדם והעץ, מוטיב רעיוני-ספרותי, או יותר מכך", קובץ מאמרים ומחקרים בתורה ובמדעי היהדות (תשס"א), עמ' רסב-רסח.

27 קיבוץ הרמזים השונים בסיפורי אליהו, החל ממעמד הר הכרמל (מל"א יח) וכלה בבריחתו למדבר, עקב רדיפת איזבל, דרך אזכור הרתם והתגלות ה' במאפייני סערה (שם יט), מלמדים אותנו שזמן ההתרחשות היה בסוף החורף. מחד גיסא, ירידת הגשם בסוף החורף, כפי שמתואר לאחר שחיטת נביאי הבעל בהר הכרמל, איננה נס כה גדול. מאידך גיסא, העובדה שקיימת בצורת על פי דבר ה', בשל חטאי ישראל, מקבלת משמעות רק בחורף!

התגלות ה' ב"קול דממה דקה" - הרהורים על סמליות וראליה • דוד שניאור

"...ויבא וישב תחת רתם אָחַד וַיִּשְׁאַל אֶת נַפְשׁוֹ לְמוֹת וַיֹּאמֶר רַב עֲתָה ה' קַח נַפְשִׁי כִּי לֹא טוֹב אֲנִי מֵאַבְתָּי" (מל"א יט ד).²⁸

בחפשו צל, אליהו בוחר לשכב תחת שיח הרתם. אפשר לשער שהרתם היה אז בשיא פריחתו ולכן העניק צל. גם העוגה שאליהו רואה למראשותיו הייתה אפויה על רצפים, סוג של גחלים, אך אליהו רואה בה רק סיוע גשמי שנועד לעזור לו להתכונן לדרך הארוכה שמצפה לו. ואולם דומה כי ציון סוג המאכל שאליהו אוכל בא לרמוז לו דבר נוסף: גחלי הרתם ידועים ביכולתם לבעור זמן ממושך.²⁹ כך מובנת המטפורה בין גחלי הרתם לעוצמה השלילית של לשון הרע בכתוב: "ה' הִצִּילָה נַפְשִׁי מִשֵּׁפֶת שֶׁקֶר מִלְשׁוֹן רְמִיָּה. מִהָ יִתֵּן לָךְ וּמִהָ יִסִּיף לָךְ לְשׁוֹן רְמִיָּה. חֲצִי גְבוּר שְׁנוּנִים עִם גַּחְלֵי רִתְמִים" (תהי' קכ ב-ד). רד"ק הסביר: "וכן המשלים לגחלי רתמים, שהם חמים מאד ולא יכבו לזמן רב; אף בעת שנראים כבים מבחוץ וידמו אפר, הם מבפנים אש בוערה; כן דברי לשון רמיה, שמראה בפני אדם שאין לכו רע עליו, כדי שלא ישמר ממנו, וכשיפרד ממנו ידבר עליו רעות". רש"י פירש עניין זה בדומה לרד"ק, ואף ראה בשם "רתמה", מקום חנייתם של ישראל, רמז ללשון הרע שדיברו המרגלים על ארץ ישראל.³⁰

גם חז"ל קשרו בין עוגת הרצפים שאליהו אכל לבין לשון הרע שאמר על ישראל בתשובתו לשאלת ה' "מה לך פה אליהו":

"ויבט והנה מראשותיו עוגת רצפים'. מהו רצפים? אמר ר' שמואל בר' נחמן: ריץ פה - רצוץ פיות של מי שאמר דילטוריא על בני" (שה"ש רבה א ו).

האזכור של הרתם המדומה ללשון הרע - יש בו משום רמז מוקדם של התראה ואזהרה לאליהו בשל הדברים הקשים שהוא עומד לומר בגנות עם ישראל בתשובתו לקב"ה. אנו רואים חשיבות רבה באזכורו של שיח הרתם וגחליו, מעין הקדמה לניסיונו של הקב"ה להראות לאליהו שאפשר וראוי לפעול בדרך אחרת מאשר זו שנהג בה עד כה.

סיכום

סיכום דברינו הוא שמטרת התגלות ה' לאליהו בהר חורב הייתה לאפשר לאליהו לנסות לשנות את גישתו לעם ולשליחותו הנבואית, ולפעול בדרך של רחמים. ההתגלות מובנת יותר כאשר מצרפים לתוכן הפסוקים גם את משמעותם הסמלית של נושאים ריאליים-

28 סיטואציה דומה לתיאור זה אנו מוצאים בדברי יונה, לאחר התייבשות הקיקיון: "...וַיִּשְׁאַל אֶת נַפְשׁוֹ לְמוֹת וַיֹּאמֶר טוֹב מוֹתִי מִחַיִּי" (יונה ד ח).

29 בשל כך היו גחלי הרתם מקור פרנסה חשוב במדבר (ולא שימשו למאכל), כפי שמתאר איוב את אורח חייהם הדל של אנשי המדבר: "הַקִּטְפִּים מִלֹּחַ עֲלִי-שִׁיחַ וְשֵׁרֶשׁ רִתְמִים לַחֲמִם" (איוב ל ד). ראה עוד: י' פליקס, **טבע וארץ בתנ"ך**, ירושלים תשנ"ב, עמ' 341-342; י' רונסון, "על כמה ענייני לשון הקשורים בדחלילים", **חלמי"ש** 2 (תשמ"ה), עמ' 55-68.

30 רש"י בפירושו לבמד' לג יח.

התגלות ה' ב"קול דממה דקה" - הרהורים על סמליות וראליה • דוד שניאור

סביבתיים דוגמת מעמדו של הרתם ובמיוחד מעמדו של השלג. הופעותיהם של הרתם ושל השלג במקומות נוספים במקרא מלמדות על רעיונות סמליים הקשורים לתכונותיהם הייחודיות - גחלי הרותם מסמלים לשון הרע, והשלג מסמל טהרה. לאור זאת, "קול הדממה הדקה" שה' התגלה בו לאליהו בהר חורב תואם את אופיו הראלי ואת משמעותו הסמלית של השלג הרבה יותר מאשר את המובן של 'השקט שאחרי הסערה'.

דרכי הקירוב והשלום הם התיקון של אליהו, כפי שמוכח בדברי חכמים על מטרת בואו בעתיד:

"וחכמים אומרים: לא לרחק ולא לקרב, אלא לעשות שלום בעולם, שנאמר (מלא' ג כג-כד): 'הנני שולח לכם את אליה הנביא' וגומר, 'זהשיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם'" (משנה מסכת עדויות ח ז).